

УДК 911.3

КАНСЬКИЙ В.С.

ТИПОЛОГІЯ ЛІСОВИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Постановка проблеми. Типологія антропогенних ландшафтів розроблена достатньо, але не всіх їх класів. Достатньо, але також ще не повно, зокрема, класів селитебних сільськогосподарських, промислових та водних антропогенних і дорожніх, частково рекреаційних та бєлігеративних ландшафтів. Що стосується лісових антропогенних ландшафтів, то є лише перші спроби їх типології, хоча така необхідність назріла уже давно. В структурі лісових ландшафтів України повністю переважають похідні ліси й лісокультурні насадження, а в їх ландшафтознавчій типології це враховано лише частково.

Аналіз попередніх досліджень. Закономірно, що перші спроби класифікації лісових рослинних угруповань, а не лісових ландшафтних комплексів, були зроблені ботаніками й лісівниками. Значно раніше, ніж були опубліковані перші ландшафтознавчі праці, у лісівників, започаткували своєрідний напрям в дослідженнях лісів, який з сучасних позицій можна назвати

ландшафтно-типологічним. В його основі, тобто в основі типології лісів, було поняття типу лісу, або типу насадження, введеного в літературу Д.М. Кравчинським наприкінці XIX ст. [6]. За Г.Ф. Морозовим, вчення про типи насаджень повинно складати наукову основу лісознавства, але ... «лес и его территория должны слиться для нас в единое целое, в географический индивидуум или ландшафт» [10]. В Україні погляди Г.Ф. Морозова підтримували й розвивали Є.Ф. Алексєєв [1], а також П.С. Погребняк [11], Д.В. Воробйов [2] та інші. Проте вони, хоча й розглядали тип лісу як взаємопов'язану єдність типів деревостану і місцезнаходження, але занадто переоцінили значення останнього в типології лісів. Суттєвий внесок в подальший розвиток ландшафтознавчої типології лісів внесли науковці шкіль В.М. Сукачова [13] та лісових антропогенних ландшафтів – Ф.М. Мількова [8], а пізніше Ю.А. Нестеров. За минулі 20 років типологія лісових антропогенних ландшафтів значно занепала. Виділяються, хіба-що праці біологів М.А. Голубця [4], З.Ю. Гершинського [3] та ландшафтознавців [5, 7].

Метою цього дослідження є розгляд проблеми типології лісових антропогенних ландшафтів, на прикладі Подільських дібров виробити єдиний підхід до виділення їх сучасних типологічних структур.

Результати дослідження. Аналіз праць Г.Ф. Морозова дає можливість стверджувати, що в результаті виділення «типів насадження» лісівництво повернулося лицем до ландшафтознавства (в сучасному його розумінні), або придбало в прямому значенні цього слова – географічний елемент (в розумінні на той час – перша половина XX ст.). «Распределение насаждений в пространстве по лику земли закономерно. Типичные черты (насаждений – В.К.) должны быть приурочены к определенному климату, рельефу, геологическим условиям, почве и грунту...» [9]. Такий підхід до вивчення лісів чітко визначав, що поділ насаджень лише за складом або за переважаючими породами дерев – є недостатнім. Більшість порід можуть рости в різних умовах, створюючи насадження (ліси) різного складу і структури. Завдяки цьому «выделу насаждений может соответствовать процесс выделения типов условий местопроизрастаний» [9].

Г.Ф. Морозов не обмежився виділенням лише типів насаджень. Його типологічна класифікація лісів має такий вигляд: зона, підзона, область (район), підобласть, тип лісового масиву, тип насадження.

З ландшафтознавчого погляду у цій класифікації необґрунтовано поєднані регіональні й типологічні структури. Більше того, якщо регіональним структурам Г.Ф. Морозова – зонам і областям (районам) – відповідають географічні зони і провінції (краї), то знайти аналогію для типів лісових масивів і типів насаджень у ландшафтознавстві складніше.

За Г.Ф. Морозовим [9], у кожному лісовому районі можна виокремити типи рельєфу і до них приурочити типи лісових масивів. З цього добре видно, що типи лісових масивів Г.Ф. Морозова – це групи урочищ або ландшафтні ділянки відповідних типів місцевостей [7] (табл. 1).

Типи лісових масивів розчленовуються на типи насаджень. Зокрема, в нагірних лісах за Г.Ф. Морозовим [9] зустрічаються такі типи насаджень: діброви на темно-сірих лісових ґрунтах, діброви на сірих і світло-сірих лісових ґрунтах; діброви на деградованих сірих лісових ґрунтах, діброви в підніжжях схилів балок і на їх тальвегах тощо. Немає сумнівів, що ці типи

Таблиця 1.

Співвідношення між типами лісових масивів і типами ландшафтних місцевостей

Тип лісових масивів (за Г.Ф. Морозовим [9])	Тип ландшафтних місцевостей (за Ф.М. Мільковим [7])
1. Тип лісового масиву по нагірних правих берегах річок (діброви).	1. Прирічковий (схилловий) тип місцевостей.
2. Тип лісу в алювіальній долині річки.	2. Заплавний тип місцевостей.
3. Бори надлучних терас.	3. Надзаплавно-терасовий тип місцевостей
4. Ліси перехідної смуги від надлучних терас до степу, на чорноземних супісках і темно-сірих пісках	
5. Березові й осикові «колки» на вододілах.	4. Міжрічковий недренований тип місцевостей.
6. Байрачні ліси у верхів'ях ярів та балок.	5. Плакорний тип місцевостей.

насаджень майже повністю відповідають урочищам ландшафтознавців. Г.Ф. Морозов розглядав ліс у його тісному зв'язку з місцем зростання. Більше того, ліс у значній мірі є функцією свого місцязростання. Ще більшого значення місцю зростання в типології лісів надав П.С. Погребняк. За П.С. Погребняком, тип лісу «отражает данное конкретное местообитание всеми своими древостоями, коренными и производными и даже лесосеками и вырубками» [11].

З ландшафтознавчого погляду П.С. Погребняк та в подальшому його учні, зробили дві помилки:

а) недооцінили роль деревостану (складу деревних порід) у вченні про типи насаджень. Тип лісу не можливий без відповідного деревостану бо тоді можна було б класифікувати лише місця його зростання (місцезнаходження);

б) проігнорували антропогенний чинник у формуванні типів насаджень. Найбільш повно це простежується у працях Д.В. Воробйова [2], де похідні ліси й лісокультури розглядаються разом з натуральними або їх ігнорують, хоча саме похідні ліси й лісокультури зараз переважають в структурі лісових антропогенних ландшафтів України.

Особливо велике значення породного складу дерев у типології лісокультурних ландшафтів. Склад деревостану культур не випадковий набір того чи іншого місця зростання, а визначається запитам практиці. Крім того, ті чи інші породи дерев по-своєму впливають на середовище свого місцезнаходження. Враховуючи це, можна стверджувати за Ф.М. Мільковим, що і деревостан, і його місцезнаходження, у тісному поєднанні, складають основу типології лісових антропогенних ландшафтів.

Подібні до ландшафтознавчих погляди представників школи В.М. Сукачова [14], В.М. Сукачов розглядає тип лісу як справжній, корінний біоценоз, серцевиною котрого є склад деревних порід та їх екологія. Закономірно, що вчення про типи лісу переросло у В.М. Сукачова у вчення про лісову біогеоценологію [13]. Поняття біогеоценозу у нього аналогічне географічній фації. Це означає, що саме на рівні фацій тісно переплітаються між собою інтереси ландшафтознавців і лісівників. Проте, вивчення власне фацій лісових антропогенних ландшафтів, де визначальним є деревостан, завдання біогеоценології або біофізики ландшафтів за Ф.М. Мальковим [7]. Ландшафтознавців лісова фація цікавить лише як структурна складова лісового

урочища.

Як й інші антропогенні ландшафти, лісові, у залежності від площі, є складовими більших за площею природних структур (комплексів) – регіональних (зон, країв, областей, районів) і типологічних (типу ландшафту, типу місцевості, типу складного урочища). Лісокультурні ландшафти частіше зустрічаються на рівні типів урочищ. Саме тут діагностичними (визначальними) ознаками їх виокремлення є місцезростання та деревостан. Як приклад: балки схилового типу місцевостей Поділля формують сімейство урочищ. Циркоподібна балка в лесах – один з родів сімейства балок. Циркоподібна балка в лесах зайнята дібровою; циркоподібна балка в лесах заросла похідним грабняком; циркоподібна балка в лесах з культурою сосни звичайної; циркоподібна балка в лесах з лучно-степовим травостоем вторинного походження – це все різні види урочищ – натуральних і антропогенних – одного сімейства балок. Разом усі види сімейства утворюють тип урочища балка.

Часто лісокультурні насадження в якості простого урочища або підурочища є структурними частинами складного урочища. На Поділлі найчастіше це протирозійні лісові смуги в балках на крутих схилах долин річок («стінка») тощо. Якщо такі лісові насадження (лісокультури) формують суцільний масив, що розділяється на кілька урочищ, то їх можна об'єднати в лісокультурну ландшафтну ділянку.

Висновок. Вивчення лісових антропогенних ландшафтів шляхом їх типології, можливе у двох аспектах: перший – передбачає аналіз лісових антропогенних ландшафтів як складових за рангом сучасних ландшафтних структур; другий – визначається безпосередньо запитами практики і в основному зосереджений на лісокультурних ландшафтах.

Типологія лісових антропогенних ландшафтів зацікавила ландшафтознавців лише з 70-х років ХХ ст. В її основі праці вітчизняних та зарубіжних лісівників де ще й зараз ідуть конструктивні суперечки з цього питання. Підтвердженням сказаного є оригінальна праця академіка М.А. Голубця [4].

1. Алексеев Е.В. Типы Украинского леса. – К., 1925. – 119 с. 2. Воробьев Д.В. Типы лесов Европейской части СССР. – К.: Изд-во АН УССР, 1953. – 452 с. 3. Гершинський З.Ю. Типологія лісів Українських Карпат. – Львів: Піраміда, 1996. – 208 с. 4. Голубець М.А. Ретроспектива і перспектива лісової типології. – Львів: Поллі, 2007. – 77 с. 5. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998. – 282 с. 6. Кравчинський Д.М. Лесовозвращение. – СПб, 1883. – 147 с. 7. Мильков Ф.Н. Ландшафтная сфера Земли. – М.: Мысль, 1970. – 207 с. 8. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. – М.: Мысль, 1973. – 222 с. 9. Морозов Г.Ф. Учение о типах насаждений. – М.-Л., 1930. – 217 с. 10. Морозов Г.Ф. Учение о лесе. – М.-Л.: Гослесбумиздат, 1949. – 301 с. 11. Погребняк П.С. Основы лесной типологии. – К.: Изд-во АН УССР, 1955. – 455 с. 12. Погребняк П.С. Общее лесоводство. – М.: Колос, 1968. – 440 с. 13. Сукачев В.Н., Зонн С.В. Методические указания к изучению типов леса. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 143 с. 14. Сукачев В.Н. Дылис В.Н. Основы лесной биогеоценологии. – М.: 1964. 342 с.

Problems and possibilities of typology of forest anthropological landscapes are considered, attention on the analysis of concepts is concentrated «type of forest» and «type of planting», their correlation, and also forest anthropological natural boundaries and areas.